

25. Самостійна Україна. – К.: Діокор, 2002. – 80 с.
 26. Мартос Б. Визвольний здвиг України. – 1989. – 320 с.
 27. Шатайло О. Генерал Юрко Тютюнник. – Львів: Світ, 2000. – 144 с.
 28. Іванець А. Українізація сухопутних військових частин у Криму (1917 р.). // Укр. іст. журнал. – 2001. – №1. – С. 53–62.
 29. Грембіцький В. Чорноморська проблема України // Альманах УНС на 1998 рік. – 1998. – С. 144–157.
 30. Солдатенко В. Українська революція. Історичний нарис. – К., 1999. – 976 с.

*Надійшла до редколегії 30. 04. 2008 р.
 Затверджена до друку 23. 06. 2008 р.*

УДК 94(477) “1918”

О.О. Колосова

ПИТАННЯ АКСІОЛОГІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ГЕТЬМАНАТУ 1918 р. У КОНТЕКСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ ЇЇ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

***Анотація.** В статті на широкій документальній базі аналізується проблема правового забезпечення урядами України соціальної політики, зокрема – її урегулювання в період Гетьманату Павла Скоропадського. Автор робить висновок, що система заходів гетьмана і уряду Української Держави в соціальній сфері були направлені на максимальний захист всіх прошарків населення.*

***Аннотация.** В статье на широкой документальной базе анализируется проблема правового обеспечения правительствами Украины социальной политики, в частности – её урегулирования в период Гетманата Павла Скоропадского. Автор делает вывод, что система мероприятий гетмана и правительства Украинской Державы в социальной сфере были направлены на максимальную защиту всех слоев населения.*

***Summary.** The article deals with the problem of juridical regulation of social policy realized by Ukrainian government, in particular during the period of Hetmanat of P.Skoropadskiy. The author comes to a conclusion that the system of legislative enactments realized by hetman and Ukrainian state in social sphere were aimed at maximal defense of all sections of the population.*

Тривалий час в історіографії (у тому числі – українській) побутувала думка про “антисоціальний характер” влади Павла Скоропадського. З одного боку, такий погляд на політику Гетьманату поширювали більшовики, а з іншого, – політичні опоненти гетьмана з українського табору (спочатку в Україні, а потім на еміграції). Звинувачень було багато, але основна їхня канва полягала у тому, що з установами режиму П. Скоропадського в Українській Державі задовольнялися інтереси кількісно незначної соціальної групи (великих землевласників), тоді як основні “народні маси” не вважалися гетьманським урядом за повноправний суб’єкт/об’єкт економічних, політичних і власне будь-яких інших суспільних і правових відносин.

“Архівна революція” 1990-х рр., відкритий доступ до багатьох документів, преси, джерел персонального походження дали можливість дещо інакше поглянути на цю проблему. Наразі метою нашої студії є постановка питання соціальної політики Гетьманату, а точніше – спроба виявити “обсяг” урядової уваги не тільки до основних категорій населення тогочасної України, але й до менш забезпечених (таких як інваліди, біженці і т. ін.). Мета статті спонукає до вирішення такого завдання: з’ясувати, соціальною чи антисоціальною у тогочасному розумінні була політика урядів П. Скоропадського у квітні – грудні 1918 р.

У сучасній українській історіографії лише декілька авторів приділили скільки-небудь уваги соціальній політиці Гетьманату [1-3]. Але й надалі невирішеними залишаються проблеми її історичної оцінки та вивчення власне юридичної бази цієї політики. У своїй розвідці пропонуємо зупинитися на офіційних документах, що зберігаються в архівах України, та пресі періоду Гетьманату, яка дає чимало свідчень про урядову політику у зазначеній галузі.

Однією із нагальних проблем політики П. Скоропадського було врахування складної соціально-демографічної ситуації в Україні у зв’язку із втратами на фронтах Першої світової війни. Україна, як

головна арена бойових дій на східному фронті, лежала в руїнах і тому питання соціального захисту населення та покращення його економічного й побутового стану було вкрай актуальним.

У спадок від Центральної Ради уряд Української Держави отримав проблему безробіття. За даними Міністерства праці на 1 липня 1918 р. безробітних в Українській Державі налічувалося 180600 осіб [4, 5-6]. Рада Міністрів Української Держави намагалася вирішувати проблему безробіття, корегуючи ринок наявної робочої сили через біржу праці. Всього на території Української Держави було заплановано відкрити 188 місцевих і 5 обласних бірж праці. На жаль, до кінця літа 1918 р. фактично функціонували відкриті ще наприкінці 1917 – на початку 1918 р. 48 місцеві й одна обласна біржа праці. Узагальнивши прямі і посередні дані про наявність безробітних в Україні на серпень 1918 року, Міністерство праці обрахувало їхню кількість у 266000 осіб, хоч вона, як вказувалося у звіті, була значно більшою. Найбільше безробітних було серед гірників (41,5 %), далі йшли металісти – 31 %, конторські службовці – 11 %, домашня прислуга – 7,8 %, будівельники – 5 % тощо. Найменша кількість безробітних (0,43 %) припадала на сільськогосподарських робітників [1, 250-251].

Робітництво перебувало у вкрай незадовільному становищі. Із відомостей про ціни на робочі руки за вересень місяць 1918 р. (за свідченням Полтавського Бюро Праці) видно, що середньомісячна заробітна платня ковалів становила 100 крб., столярів – 100, пильщиків – 120, вартових – 99, конюха – 90, двірника – 125-200, кухарки – 40-70, горничної і прислуги – 30-50, няні – 30-45 (хоча треба зауважити, що майже всі з названих категорій забезпечувалися харчами і квартирами) [5, 27]. Ціни на продукти першої необхідності були достатньо високими: пшеничне борошно в Подільській губернії коштувало 21,19 крб., у Волинській – 35,57, Чернігівській – 51,25, Херсонській – 20,58; житнє борошно відповідно 12,56, 16,75, 21,17, 11,75 крб. (хліб пшеничний – 0,79, 0,80, 1,15, 0,37; житній – 0,47, 0,50, 0,57, 0,27; м'ясо – 1,27, 1,18, 1,41, 1,65; сало – 3,42, 3,04, 4,24, 3,91; масло – 7,23, 6,45, 7,10, 6,50; пшоно – 0,57, 0,49, 0,64, 0,44; гречка – 0,54, 0,56, 0,64, 1,44; десяток яєць – 1,90, 1,70, 2,30, 2,90; цукор – 1,15, 1,14, 1,13, 1,23; сіль – 0,12, 0,12, 0,11, 0,11) [6, 17зв.-18]. Так, порівнявши ціни на робочі руки та товари першої необхідності, є підстави зробити висновок, що частина населення жила на межі бідності, і з великими труднощами задовольняла свої мінімальні потреби.

Прагнувши виправити становище із робітництвом, Рада Міністрів заснувала Департамент громадських робіт, який складався із двох відділів – керівництва справами праці і керівництва технічно-господарською справою громадських робіт. Відділ праці поділявся на підвідділи: тарифних ставок і правових норм, де готувалися норми умов праці робітників на громадських роботах, тарифи, інструкції і правила; підвідділ підрахунку і розподілу робочої сили, який мав вести статистику безробітних та їхній розподіл; підвідділ інспекції праці робітників і регулювати конфлікти. Технічний відділ складався із п'ятьох підвідділів: 1) будівництва шосейних доріг, 2) залізниць, 3) водних робіт, 4) гідротехнічних робіт, 5) допомоги робітникам на громадських роботах харчами і житлом. З ініціативи Міністерства праці для підтримки безробітних Ради Міністрів ухвалила 5 серпня 1918 р. закон про організацію громадських робіт, на що було відпущено 2557535 крб. [1, 251-252]. Фактично тоді ж було сформовано проект громадських робіт зі зміцнення спадаючої в море дачної місцевості Ланжерон й укріплення боліт у Хаджибейському лимані. Обидва проекти коштували 18 мільйонів [7, 2]. Таким чином, до оплачуваної праці було залучено маси безробітних працівників в Одесі.

Зауважмо, що конфлікти між підприємцями та робітниками протягом весни – літа 1918 р. розглядалися на основі законів Тимчасового уряду від 5 серпня 1917 р. про “Примирюючі інституції” і від 22 червня 1917 р. “Про розпорядок розвитку та прикладення діючих законів про охорону праці”. Міністерство праці 7 вересня 1918 р. видало обіжник за № 3 під назвою “Правила про порядок розгляду справ між роботодавцями та робітниками”. “Правила” регламентували суперечки, які виникали на приватних та громадських підприємствах у зв'язку з договором найму чи праці робітників. Їхнє вирішення могло передаватися дільничному інспектору праці [1, 246]. І звісно ж, для захисту своїх інтересів українському робітництву було дано право організовуватися у професійні спілки [8, 56].

З іншого боку, для налагодження дисципліни 19 липня 1918 р. в Україні було відновлено “сили закону Російської Держави від 2-го грудня 1905 р. про тимчасові правила про покарання за участь в страйках в підприємствах, які мають громадське або державне значення, а рівно в установах державних, і про забезпечення долі тих служачих, які не брали участь в страйках і через те потерпіли від учиненого над ними насильства” [9, 32].

При цьому, законодавчо закріплювався 8-годинний робочий день, святкові і скорочені дні для робітників [10, 1зв.]. Напередодні неділь і свят роботи в усіх ремісничих закладах, крім перукарень, закінчувалися на годину раніше, ніж у звичайні дні. У пекарнях зменшення годин роботи, за щойно вказаних умов, напередодні свят і неділь відбувалося за рахунок останньої зміни. Роботи, які виконувалися в ремісничих закладах не у звичайний час, вважалися надурочними. Надурочні роботи в ремісничих закладах допускалися тільки не більше 30 днів протягом року (60 годин). Протягом одного дня тривалість надурочних робіт не могла перевищувати 2 години. Напередодні свят надурочні роботи не допускалися. Робітники в ремісничих закладах вважалися зайнятими надурочними роботами за форс-мажорних обставин, що загрожували товару чи приміщенню закладу (пожежа, повінь та ін.). Неповнолітнім (до 17 років) робітникам і службовцям, які не мали свідоцтва про закінчення початкового училища, дозволялося з'являтися на роботу через три години після відкриття ремісничого закладу [11, 2].

У контексті правого регулювання захисту малозабезпечених верств населення у добу Гетьманату варто згадати, що Міністерство фінансів Української Держави регулярно ухвалювало відпускати кошти на утримання інвалідів. Відомо, наприклад, що лише Харківська губернія на допомогу скаліченим асигнувала 708000 карбованців [12, 1]. З архівних джерел дізнаємося, що у жовтні 1918 р. Відділом Опіки Інвалідів були внесені законопроекти у Раду Міністрів, в яких йшлося про 1) “негайний відпуск 100.000 крб. Київському Краєвому Комітетові постачання інвалідів протезами; відпуск 100.000 крб. на утримання інвалідів-українців, котрі перебувають в Криму” і 2) “асигнування 603.275 крб. на поширення діяльності протезних майстерень Краєвого комітету; та про відпуск 2.000.000 крб. на утримання існуючих установ для лікування інвалідів за два біжучі місяці” [13, 96]. Каліцтво було надзвичайно поширеним на той час, адже промисловість України, поставлена, по суті, на шалені темпи потреб військового часу, мало рахувалося з технікою безпеки. Багато інвалідів поверталось із фронту. Тож, політика щодо інвалідів мала велике значення і формувала ще одну рису “соціального обличчя” урядування Гетьманату.

Актуальним було також законодавче забезпечення охорони праці дітей та підлітків, оскільки таких, з-за відсутності у багатьох батьків-годувальників, було багато. У Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України зберігається “Положення об охороне труда малолетніх и подростков” [14, 1-3], в якому, зокрема, зазначається (п. 1), що дія цього Положення призначена для тих, хто користується найманою працею (фабрично-заводські, гірничі, гірничозаводські, ремонтно-будувальні, транспортні заклади, постійні і торгуючі в рознос і розвіз торгові заклади і казенні, незалежно від кількості людей, зайнятих у них по-найму) [14, 1]. Дія цього Положення розповсюджувалася також на підлітків, зайнятих у закладах за договором навчання [14, 2зв.].

Цікаво, що законодавець дає визначення, кого вважати малолітнім і підлітком, яке переважно співпадає з трудовими категоріями, що визнає сучасна юридична практика. Так, у п. 2. зазначається, що малолітніми є діти, які “не досягли 14 років від народження”; стосовно ж їхнього права на працю Положення встановлює, що “до роботи [вони] не допускаються” [15, 87]. Також вказується, що “до підземних робіт забороняється допускати підлітків, які не досягли 17 років від народження”.

На сьогоднішній день неповнолітньою вважається дитина, яка не досягла 18 років, тоді як у добу П. Скоропадського нею вважалася 17-річна дитина. Але до цього пункту тоді додавалася примітка, яка на нашу думку, дещо суперечила основним його положенням. У ній зазначається, що дія частини першої даного пункту “не розповсюджується на дітей, які досягли на 1 січня 1918 р. 13-літнього віку”.

Для підлітків у віці від 14 до 17 років встановлювався ряд правил, за умов дотримання яких вони допускалися до роботи. Підлітки не могли бути зайняті роботою у віці від 14 до 16 років більше шести годин на добу й у віці від 16 до 17 років більше восьми годин на добу, не включаючи часу, необхідного для споживання їжі та відпочинку. Робота підлітків не повинна була тривати більше чотирьох годин поспіль, причому перерва на обід не могла бути меншою за півгодини і більшою, ніж 2 години [14, 1]. Між іншим, це визнається трудовим законодавством сучасної України.

Всі працюючі у зазначених у п. 1 “Положення про охорону праці малолітніх и підлітків” закладах підлітки повинні були стояти на обліку в особливій шнуровій книзі, який закріплювався печаткою посадової особи з трудового нагляду. У цій книзі зазначалися ім’я, по-батькові, прізвище підлітка; число, місяць і рік його народження; місце проживання підлітка і його батьків, а за відсутності останніх, – закладу, який ніс за нього відповідальність; відомості про одержання освіти; час вступу на роботу; рід занять підлітка; час і причини припинення або звільнення з роботи підлітка. Окрім того, у книзі містилася особлива графа для зауважень посадових осіб трудового нагляду. Ця книга мала зберігатися в конторі закладу і надаватися посадовим особам трудового нагляду за першою ж вимогою [14, 23в.].

У цілому варто зазначити, що охорона праці малолітніх та підлітків у добу Гетьманату була досконало розроблена і закріплена законоположеннями. У них чітко регламентувалися умови прийняття підлітків на роботу, правила їхнього обліку, стеження за станом їхнього здоров’я тощо. Фактично працювати в Українській Державі дозволялося людині, яка досягла 14-річного віку. Підлітки мали менший, порівняно з повнолітніми працівниками, робочий день; не використовувалися у нічних змінах і надурочних роботах. Привертає увагу юридично закріплений безкоштовний лікарський огляд і нагляд за працюючими неповнолітніми.

Гетьманат П. Скоропадського послідовно провадив справу з опіки дітьми. Із цією метою було створено 78 притулків, в яких перебувало 3566 дітей [15, 57-60]. За архівними даними, на опіку дітей у 1918 р. було виділено 1736975,44 крб. [16, 22-27].

Були, безперечно, фінансові труднощі. Так, 15 серпня 1918 р. Департамент Державного Опікування повідомляв до Ради Міністрів про стан із виданням коштів на потребу опіки дітьми – “не в повній мірі видано Бердянському дитячому попечительству (13300 крб.), Брацлавському дитячому попечительству – 4800 крб., Катиринославському товариству Опіки Дітей 14800 крб., Київському Родільному Притулку Ф. Терещенка – 41344 крб. 82 коп., Київському губернiальному дитячому Попечительству – 30000 крб.” [17, 3-4]. З іншого боку, ретельне ставлення до цієї вкрай важливої справи з боку гетьманського уряду заслуговує на схвальну оцінку.

Це ж стосується урядових заходів щодо поліпшення соціальних умов доступу українських дітей до освіти. Наприклад, Рада Міністрів видала постанову про заснування з 1 липня 1918 р. при середніх загальноосвітніх школах України 350 стипендій для незаможних учнів української національності [18, 1].

Окрім того, уряд ухвалив закон про встановлення норм річної державної допомоги місцевому самоврядуванню у справі початкової освіти: на кожний шкільний комплект припадало 2100 карбованців допомоги (1800 крб. учителям та 300 крб. заочникам), 500 карбованців додатково на комплект 2 класу та 1800 крб. за запасного вчителя (у зв’язку з війною таких нараховувалося чимало). Було враховано пропозицію збільшити надбавку вчителям за кожні 5 років служби до 120 крб. Також ухвалено встановити на 1918-1919 роки норму одноразової допомоги місцевим громадам із коштів державної скарбниці на майбутні шкільні комплекти з розрахунку 800 карбованців на кожний [19, 1].

Окрім учителів, передбачалася соціальна допомога й іншим категоріям інтелігенції. Зокрема, щоб поліпшити життя сиріт і вдів лікарів, котрі перебували у скрутному становищі, виникла думка організувати приватно-інформаційне бюро, на зразок того, яке існувало в Петрограді (у ньому мали працювати вдови і сироти лікарів за рекомендацією Всеукраїнської спілки лікарів, польської спілки лікарів або інших організацій) [20, 2].

Уряд Української Держави практикував також адресні виплати. Зокрема, постановою Ради Міністрів вдові славетного українського драматурга М.Л. Кропивницького – Надії Василівні

Кропивницькій було призначено з коштів державної скарбниці одноразову допомогу у розмірі 3000 крб. та пенсію на дожиття в розмірі 2400 крб. річно [21, 1].

Про опіку соціальним захистом населення свідчать інші аспекти соціальної політики Гетьманату. Зокрема, Міністерство народного здоров'я й опікування 3 жовтня 1918 р. доповідало Раді Міністрів “про асигнування з коштів Державної Скарбниці в рахунок сміти 1918 року Міністерства Народного Здоров'я й Опікування 46 крб. на організацію повітових двомісячних курсів по судовій Медицині для лікарів урядовців, які виконують обов'язки Судових Експертів (міські та повітові)” [22, 1]. При цьому лікарям сплачувалися добові – по 15 крб. на особу і проїзд до Києва і назад 150 крб. [22, 3], а плата вчителям за 1 годину теоретичної і практичної лекції становила 30 крб. [22, 4].

Таким чином, уряд Української Держави виявляв реальну заклопотаність соціально-професійним становищем окремих верств українського суспільства. У галузі соціального захисту населення гетьманським урядом робилися значні зусилля. Гетьманат приділяв велику увагу робітничій політиці, регулював умови праці та дозволяв різних категорій робітників (у тому числі малолітніх і неповнолітніх). Окремо приділялася увага малозабезпеченим верствам (таким, як вдови, інваліди, сироти), а також іншим, постраждалим від війни, категоріям (солдати, інтелігенція тощо). Аналізуючи законодавство Української Держави в соціальній галузі, можна зробити висновок, що політика в цій площині була налагоджена на високому організаційному і демократично орієнтованому рівні. На схвальну оцінку заслуговує також діяльність уряду щодо підвищення медичного обслуговування населення, санітарної роботи серед нього тощо. Насамкінець зазначимо, що вивчення юридичної бази соціальної політики Гетьманату дає підстави стверджувати про недостатню виваженість оцінок радянських і деяких діаспорних учених, які вивчали цю ділянку історії суспільно-політичних та правових відносин в Україні.

Література

1. Андрусишин Б. Робітнича політика гетьмана Скоропадського в контексті українського консерватизму // Вісник Київського державного лінгвістичного університету. Серія “Історія, економіка, філософія” / Гол. ред. Ю.І. Терещенко. – К.: КДЛУ, 2000. – Вип. 4. – С. 241-257.
2. Жванко Л. Внутрішня політика Української Держави у галузі охорони здоров'я та соціального захисту населення (квітень – грудень 1918 року): Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Х., 2002. – 20 с.
3. Гай-Нижник П. Вихід України з російської рубльової зони у 1918-1919 рр. (державний, громадсько-політичний і фінансово-економічний аспекти реформи) // Київська старовина. – 2005. – № 2 – С. 133-145.
4. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 57. – Оп 2. – Спр. 240.
5. Центральний державний архів органів влади та управління України (далі – ЦДАВОВУ). – Ф. 2857. – Оп. 1. – Спр. 40.
6. ЦДАВОВУ. – Ф. 2857. – Оп. 1. – Спр. 66.
7. Громадські роботи // Нова рада. – 1918. – № 140. – 14 серпня. – С. 2.
8. Шаповал О. Ювілей правдивої національної революції на Україні // Гетьманський альманах / Відп. ред. Ю.І. Терещенко. – Ч. 2. – К.: ВЦ КНЛУ, 2003. – С. 48-56.
9. ЦДАВОВУ. – Ф. 2857. – Оп. 2. – Спр. 1.
10. ЦДАВОВУ. – Ф. 2857. – Оп 1. – Спр. 5.
11. ЦДАВОВУ. – Ф. 2857. – Оп. 1. – Спр. 29.
12. Поміч інвалідам // Нова рада. – 1918. – № 151. – 28 серпня. – С. 1.
13. ЦДАВОВУ. – Ф. 1035. – Оп. 1. – Спр 1.
14. ЦДАВОВУ. – Ф. 2857. – Оп. 1. – Спр. 10.
15. ЦДАВОВУ. – Ф. 1035. – Оп 1. – Спр. 75.
16. ЦДАВОВУ. – Ф. 1035. – Оп 1. – Спр. 76.
17. ЦДАВОВУ. – Ф. 1035. – Оп. 1. – Спр. 77.
18. Василенко М. Постанова ради міністрів про заснування при середніх загально-освітніх школах 350 стипендій і про асигнування на це 77,500 карбованців // Нова рада. – 1918. – № 137. – 10 серпня.
19. Василенко М. Закон про ухвалення радою міністрів про об'єднання до одного типу різнорідних нижчих початкових шкіл, про зміну штатів, та побільшення державної допомоги школам // Нова рада. – 1918. – № 137. – 10 серпня. – С. 1.
20. Допомога сиротам і вдовам // Нова рада. – 1918. – № 149. – 26 серпня. – С. 2.

21. Василенко М. Постанова ради міністрів про призначення вдові українського драматурга М.Л. Кропивницького – Надії Василівні Кропивницькій одноразової допомоги та пенсії // Нова рада. – 1918. – № 137. – 10 серпня. – С. 1.
22. ЦДАВОВУ. – Ф. 1035. – Оп. 1. – Спр. 33.

Надійшла до редколегії 11. 11. 2008 р.
Затверджена до друку 23. 06. 2008 р.

УДК 94(477) “1917/1923” – 058.232.6

В.М. Щербатюк

БОРОТЬБА СЕЛЯН УКРАЇНИ ПРОТИ БІЛЬШОВИЦЬКОЇ АГРЕСІЇ ТА РЕЖИМУ 1917–1923 рр. (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ КИЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ І ГАЛУЗЕВОГО АРХІВУ МІНІСТЕРСТВА ОБОРОНИ УКРАЇНИ)

Анотація. Автор на основі аналізу архівних документів показує характерні особливості селянського повстанського руху 1917 – 1923 рр. проти радянської влади в Україні, з'ясовує умови його розгортання та причини поразки.

Аннотация. Автор на основании анализа архивных документов показывает характерные особенности крестьянского повстанческого движения 1917 – 1923 гг. против советской власти в Украине, выясняет условия его разворачивания и причины поражения.

Summary. On the basis of archival documents the author shows specialities of peasant rebellion movement of 1917-1923 against Soviet rule in Ukraine. He also explains the causes of its breaking out and defeat.

Актуальність теми обумовлена недостатністю вивчення більшовицько-селянського протистояння, зокрема причин його виникнення і наслідків. Значною мірою це пояснюється обставинами, в яких розвивалась радянська історична наука – заідеологізованість, відсутність об'єктивного висвітлення національно-визвольного руху в Україні 1917–1923 років, переслідування щодо спроб розкрити справжні причини його виникнення і поразки. Не давали цілісної картини цієї проблематики і дослідження різних аспектів даної теми в діаспорі. Певна заполітизованість українського суспільства доби незалежності України також є перешкодою у повноті дослідження теми.

Отже, запропонована розвідка має на меті бодай частково заповнити прогалини інформації про селянський повстанський рух, спираючись на відповідні архівні матеріали.

В ході боротьби українського селянства проти більшовицької агресії все більше ставало зрозумілим: повністю оволодіти українським селом можна лише за умови знищення опору селянсько-козацьких загонів, які вдалися до партизанської війни. У впертій, проте, часто неузгодженій боротьбі повстанці успішно використовували лісові масиви. Так, до 1921–1923 рр. базою козаків отамана Р. Бабія були Голованівські ліси на Єлисаветградщині, знаменитий Чорний ліс широко використовували пратизани П. Хмари, Звенигородські і Лисянські діброви на Київщині – козаки С. Гризла, І. Лютого-Лютенка, Квітковського, С. Туза. Савранський ліс оберігав загопи отаманів Я. Кошового і Л. Заболотного.

У травні–червні 1920 р. в Україну переправили з Уралу Башкирську дивізію, яка спочатку входила до складу армії Колчака, а потім перейшла до Червоної армії. Окрім цього з Туркестану прибула 25-а Чапаєвська дивізія, а з Кавказу – 1-а кінна армія С. Будьонного [18, 50 – 51].

У зв'язку з передислокацією військ в Україну, В. Ленін дав розпорядження: „Військам Кавказького фронту йти пішки через всю Україну, розрахувавши маршрут так, щоб у кожному волості заходити двічі, через певний проміжок часу, спочатку кінна, потім піша частина для виконання (і потім перевірки виконання) таких завдань: а) збирання продовольства; б) створення на місці, тобто в кожному селі, під охороною місцевих селян і під їх відповідальність подвійного (проти розверстки) запасу продовольства. . . ; в) скликання (і перевірка) списку „відповідальних” селян. . . Відповідальні селяни особисто відповідають за виконання продовольчих та інших завдань влади. Після того як військо вийде, на місцеву владу покладається спеціальне завдання (за невиконання цього завдання